บทที่ 3

การขับร้องประกอบการแสดงละครชาตรี

1. รูปแบบคำร้องในทำนองเพลงร่าย

ในการแสดงละครของไทยจะใช้บทร้องที่มีลักษณะคล้ายกับกลอนแปด แต่มีวรรคแรกเป็นคำว่าเมื่อนั้น หรือบัดนั้น เช่น เมื่อนั้น รถเสนกำสรดสลดศรี เรียกว่ากลอนบทละคร

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของกลอนว่า "คำประพันธ์ซึ่งแต่เดิมเรียกคำเรียงที่มีสัมผัสทั่วไป" พระยาอุปกิตศิลปสารได้ให้คำอธิบายว่า "กลอนคือคำกานท์ที่ปรับปรุงขึ้นภายหลังที่สุด และโดยมากใช้เป็นคำร้องต่าง ๆ เช่น เสภา บทละคร เป็นต้น"

แต่เดิมมาคำว่า กลอน หมายถึงคำประพันธ์ทุกชนิด วรรณคดีเรื่องใดแต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองแล้วก็เรียกได้ว่าเป็นกลอนทั้งนั้น เช่น ในลิลิตพระลอก็ใช้ว่า เกลากลอนกล่าว "กลกานท์ กลกล่อม ใจนา" ทั้ง ๆ ที่แต่งเป็นโคลงสลับกับร่าย ต่อมาในสมัยหลังจึงได้มีกลอนใช้เป็นร้อยกรองอีกชนิดหนึ่ง

หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก) เชื่อว่ากลอนนั้นที่มาจากฉันท์ หมวดวิสมพฤต มีกำหนดวรรคละ 8 คำ แต่ไม่กำหนดครุ ลหุ แบบฉันท์" ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัดดา ได้สนับสนุนความคิดนี้ โดยเชื่อว่า "กลอนแปดน่าจะมาจากปัฐยาวัตตฉันท์ในคัมภีร์วุตโตทัยของบาลี และฉันท์นี้คนไทยรู้จักเป็นอย่างดีเพราะใช้แต่งเรื่องเวสสันดรมานานแล้ว"

นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้ให้ความเห็นที่คล้ายคลึงกันว่า "กลอนเพลงยาวและกลอนตลาด เราอาจบัญญัติขึ้นใหม่เมื่อได้พบกวีนิพนธ์ของชาติอื่นเข้า โดยพลิกแพลงให้คล้ายคลึงของเรา เช่น ปัฐยาวัตตฉันท์ แต่ถ้าจะเอาอย่างก็คงเฉพาะจำนวนคำเท่านั้น ส่วนเค้าเดิมของกลอนและสัมผัสนั้นเข้าใจว่าเป็นของไทยเราเอง"

กลอนแบ่งเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภทคือ กลอนสำหรับอ่าน เช่น กลอนเพลงยาว และ กลอนสำหรับขับร้อง เช่น บทละคร เสภา สักวา ดอกสร้อย และบทขับร้องเพลงพื้นเมือง

คณะ จัดเป็นบท ๆ หนึ่งมี 2 บาทเรียกบาทเอก บาทโท บาทหนึ่งมี 2 วรรคเรียกวรรคสดับ วรรครับ วรรครอง และวรรคส่ง 4 วรรค เป็น 1 บท จำนวนคำในวรรคมี 6 หรือ 7 หรือ 8 ถ้าเป็นกลอนเสภามีได้ถึง 9 คำ

สัมผัส มีทั้งสัมผัสนอก และสัมผัสใน สัมผัสรับ สัมผัสรอง และสัมผัสส่ง

ตัวอย่าง

"อุศเรนเอนเอนเขนกสนอง ตามทำนององอาจไม่ปรารถนา
เราก็รู้ว่าท่านเจ้ามารยา หมายจะมามัดเชือดเอาเลือดเนื้อ
(จากเรื่อง พระอภัยมณีคำกลอน)

ตัวอย่าง

มาจะกล่าวบทไป ถึงท้าวสามลเรืองศรี
(ละครนอกเรื่องสังข์ทอง)
เมื่อนั้น องค์ศรีปัตราได้ทราบสาร
(ละครในเรื่องอิเหนา)
บัดนั้น วายุบุตรคำนับรับอาสา
(ละครในเรื่องรามเกียรติ์)
ดวงเอยดวงยิหวา งามอย่างนางฟ้ากระยาหงัน
(ละครในเรื่องอิเหนา)

กลอนน่าจะมีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแล้ว แต่ขาดหลักฐานแน่นอน ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะการแต่งกลอนเป็นวรรณคดีนั้นมีลักษณะแตกต่างไปจากการแต่งคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ เช่น การแต่งเสภาแต่เดิมมิได้จดลงไว้เป็นลายลักษณ์อักษรหากแต่นิยมท่องจำกันต่อ ๆ มา แบบที่เรียกว่าวรรณคดีมุขปาฐะ กว่าจะมีการจารลงเป็นวรรณคดีลายลักษณ์ก็ล่าช้ามาจนถึงสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และยังประสบกับการสูญเสียบ้านเมืองเป็นเหตุให้วรรณคดีคำกลอนเกิดขึ้นหลังจากวรรณคดีประเภทอื่น ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่ากลอนที่ใช้ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้ มีกลอนหลายชนิดเช่น

กลอนบทละคร กลอนเพลงยาวและที่พัฒนาถึงขีดสุดได้แก่กลอนกลบทเรื่องกลบทสิริวิบุลกิติ มีกลบทชนิดต่าง ๆ ถึง 86 ชนิด มากกว่ากลอนกลบทที่จารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ เสียอีก

กล่าวโดยสรุปกลอนนั้นอาจจะมีที่มาจากปัฐยาวัตตฉันท์หรือเวตาฬิยชาติฉันท์ก็ได้ แต่เมื่อไทยรับมาแล้วได้เพิ่มเติมสัมผัสต่าง ๆ ลงไป จึงได้เกิดเป็นกลอนกลบทต่าง ๆ และกลอนกลบทบางชนิดก็ได้นำมาใช้แต่งวรรณคดี เช่น งานของสุนทรภู่ เป็นต้น และได้รับความนิยมอย่างมาก

วรรณคดีประเภทนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความบันเทิง แบ่งออกเป็น ละคร โขน หนังใหญ่ หุ่นและเสภา การแสดงของไทยเริ่มมีในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา มีหลักฐานปรากฏในกฎมณเทียรบาลว่า การแสดงที่มีในการสมโภชพระพุทธบาทมี โขน ละคร หุ่น โมงครุ่ม ระบำ และหนังใหญ่ แสดงว่ามหรสพของเรามีหลายอย่าง แต่บทของการแสดงต่าง ๆ นั้นมิได้เหลือมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์อย่างครบถ้วน ทั้งนี้เพราะการแสดงเหล่านี้บางอย่างก็ไม่มีบทกลอนเป็นรูปเล่ม หากแต่ตัวแสดงจะท่องจำบทและสืบทอดมาแบบวรรณคดีมุขปาฐะ มีพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่องโขนว่า การแสดงโขนในสมัยโบราณเรียกว่า "โขนนั่งราว" นั้น ตัวโขนมิได้สวมหัวโขนดังเช่นในสมัยปัจจุบัน แต่ใช้วิธีเขียนหน้าและยังร้องบทเองอีกด้วย เพราะฉะนั้นการแต่งบทโขนจึงไม่มีเหลือตกทอดมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ส่วนละครที่เก่าที่สุดได้แก่ละครโนราห์ ต่อมาจึงเป็นละครนอก ละครในมี 4 เรื่องก็คงจะมีเรื่องรามเกียรติ์และเรื่องอุณรุธก่อน อีก 2 เรื่องคืออดาหลังและอิเหนา แต่ทั้ง 4 เรื่องนี้ก็กล่าวไว้ในปุณโณวาทคำฉันท์แล้ว (วัชรี รมยะนันทน์, 2535 : 93-105)

อารดา สุมิตร ได้กล่าวถึงลักษณะของคำประพันธ์ที่ใช้ประกอบการแสดงละครว่า

บทละครรำทุกประเภทของไทยแต่งเป็นกลอนบทละครซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับกลอนสุภาพ แต่ไม่สู้จะเคร่งครัดในเรื่องกฎข้อบังคับในการแต่งนัก เป็นต้นว่าคำในแต่ละวรรคมีจำนวนไม่เท่ากันคือประมาณ 6-9 คำ คำที่รับส่งสัมผัสบางครั้งก็ไม่จำเป็นต้องเป็นเสียงเดียวกันทุกประการ เพียงแต่ใกล้เคียง

กันก็ใช้ได้ เช่นแตกต่างกันในเรื่องความสั้นยาว วรรครับของกลอนอาจจะลงท้ายด้วยเสียงตรีหรือเสียงสามัญก็ไม่ถือว่าเป็นสิ่งเสียหายรุนแรง เพราะเวลาร้องเป็นเพลงแล้ว ไม่ใคร่รู้สึกว่าขัดหูเท่าเวลาอ่านเป็นกลอน เป็นต้น นอกจากนั้นกลอนบทละครบางครั้งยังต้องคำนึงถึงจังหวะและทำนองร้องของเพลงนั้นๆ อีกด้วย

ลักษณะพิเศษของกลอนบทละครอีกอย่างหนึ่งก็คือ การขึ้นต้นบทมีวิธีขึ้นต้นอยู่หลายอย่างต่างๆกัน เป็นต้นว่า ขึ้นต้นบทว่า เมื่อนั้น บัดนั้น มาจะกล่าวบทไป การขึ้นต้นเช่นนี้ไม่ต้องส่งเสียงสัมผัสไปยังวรรคถัดไป นอกจากนี้แล้วก็มีคำขึ้นต้นอื่น ๆ เช่น เจ้าเอยเจ้าพี่ ครั้นเอย ครั้นถึง ทีเอยทีนี้ เสเอยเสนา ได้เอยได้ฟัง ได้เอยได้ฤกษ์ เวียนเอยเวียนเทียน หรือมิฉะนั้นก็ขึ้นต้นเพียงสองคำเท่านั้น เช่น ว่าพลาง พลางตรัส ฟังทูล ดวงสมร รถแก้ว ฯลฯ ถ้าจะใช้คำขึ้นต้นพวกนี้มักจะส่งเสียงสัมผัสไปยังคำในวรรคถัดไป อีกอย่างหนึ่งอาจจะขึ้นต้นด้วยวรรคสดับเต็ม ๆ ทั้งวรรค เป็นข้อความที่ต่อมาจากบทก่อน หรือเป็นข้อความใหม่ที่มีคำว่า ฝ่าย นำหน้า หรือเป็นชื่อคนนำหน้าวรรคให้รู้ว่าเป็นบทใคร แต่บทละครบางฉบับก็ไม่ใคร่เคร่งครัดในเรื่องคำขึ้นต้นนี้ โดยเฉพาะบทละครนอกในสมัยก่อน อาจจะขึ้นต้นด้วยข้อความกี่คำก็ได้ เช่น นางแม่ของลูกอา เลี้ยงลูกชาวบ้านเอย เจ้าขวัญข้าว กระหยดเข้า ค่อยค่อยย่อง ฟังเมียแก้ว เอะเอยเอะน้องแก้ว บัดเดี๋ยวบทันหึง สงสารพระมารดา ฯลฯ และอาจจะส่งเสียงสัมผัสไปยังวรรคถัดไปหรือไม่ก็ได้ (อารดา สุมิตร, 2516: 163-164)

วัฒนะ บุญจับ อธิบายลักษณะของกลอน และประเภทของกลอนไว้ว่า

กลอนเป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะบังคับ 3 อย่าง ได้แก่ คณะ จำนวนคำ และสัมผัส เชื่อกันว่าเป็นคำประพันธ์ท้องถิ่นของไทยแถบภาคกลางและภาคใต้ โดยพิจารณาจากหลักฐานในวรรณกรรมทั้งวรรณกรรมลายลักษณ์และวรรณกรรมมุขปาฐะ

วรรณกรรมที่แต่งด้วยกลอนเก่าที่สุด ได้แก่เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา และเพลงยาว ณ พระที่นั่งจันทรพิศาล พระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชในสมัยอยุธยาตอนกลาง แต่วรรณกรรมทั้งสองเรื่องนี้เมื่อพิจารณาสภาพเหตุการณ์และสำนวนโวหารแล้ว นักวรรณคดีส่วนใหญ่ลง

ความเห็นว่าน่าจะเขียนขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายมากกว่า วรรณกรรมคำกลอนในสมัยอยุธยาเท่าที่มีต้นฉบับอยู่ในปัจจุบันประกอบด้วย กลอนเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา เพลงยาวพระที่นั่งจันทรพิศาล เพลงยาวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร กลบทศิริวิบุลกิตติ บทละครเรื่องอิเหนา - ดาหลัง และบทละครนอกอีกจำนวนหนึ่ง สมัยที่แต่งส่วนใหญ่อยู่ในรัชสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกษฐ์ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า กลอนปรากฏเป็นรูปแบบคำประพันธ์ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ก่อนหน้านั้นกลอนคงอยู่ในรูปแบบของวรรณกรรมมุขปาฐะเป็นร้อยกรองชาวบ้าน เช่นบทร้องเล่น บทกล่อมเด็ก และเพลงชาวบ้านเป็นต้น

กลอนมารุ่งเรืองในสมัยรัตนโกสินทร์ และรุ่งเรืองสูงสุดในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กวีสำคัญได้แก่ องค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่ กรมหลวงวรวงศาธิราชสนิท ฯลฯ โดยเฉพาะสุนทรภู่ กล่าวได้ว่าเป็นกวีผู้ทำให้ฉันทลักษณ์ของกลอนพัฒนาถึงระดับสูงสุด เกิดความลงตัวทางฉันทลักษณ์ ทำให้ลีลากลอนแบบสุนทรภู่เป็นที่ยอมรับว่าเป็นแบบฉบับของกลอนที่ไพเราะที่สุดและนิยมแต่งกันมาจนถึงปัจจุบัน

สามารถจำแนกประเภทของกลอนได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

1. กลอนจำแนกตามฉันทลักษณ์

    1.1 จำแนกตามจำนวนคำ

    1.2 จำแนกตามลักษณะบังคับคำขึ้นต้น

    1.3 จำแนกตามลักษณะบังคับคณะ

    1.4 จำแนกตามลักษณะบังคับบทขึ้นต้น

    1.5 จำแนกตามลักษณะการส่งสัมผัส

2. กลอนจำแนกตามวัตถุประสงค์ในการใช้

    2.1 กลอนอ่าน

    2.2 กลอนร้อง

กลอนทุกชนิดมีลักษณะบังคับร่วมกัน 3 อย่างคือ คณะ สัมผัส และจำนวนคำ

- คณะของกลอนหมายถึงลักษณะบังคับหนึ่งบทของกลอนแต่ละชนิด ซึ่งประกอบด้วยบาทละสองวรรค บาท หมายถึง ส่วนหนึ่งของคำ

ประพันธ์ที่มี 2 วรรค อาจเรียกได้อีกอย่างหนึ่งว่า คำ หรือ คำกลอน วรรค หมายถึงจำนวนคำหนึ่งกลุ่มที่คำประพันธ์แต่ละประเภทไว้

- สัมผัสของกลอนมี 3 แบบ คือ แบบกลอนสุภาพ แบบกลอนสังขลิก และแบบกลอนหัวเดียว

- จำนวนคำ หมายถึงจำนวนคำที่กำหนดในหนึ่งวรรคของกลอนแต่ละชนิดมีตั้งแต่วรรคละ 4 - 9 คำ

อนึ่ง กลอนบทละ 4 วรรคนั้น มีชื่อวรรคตามลักษณะการบังคับสัมผัสดังนี้

วรรคแรก เรียกว่า วรรคสลับหรือสดับ เป็นวรรคขึ้นต้น ทำหน้าที่ส่งสัมผัสเพียงอย่างเดียว

วรรคสอง เรียกว่า วรรครับ ทำหน้าที่รับสัมผัสจากวรรคสลับกับวรรคส่งและส่งสัมผัสไปยังวรรครอง

วรรคสาม เรียกว่า วรรครอง ทำหน้าที่รับสัมผัสจากวรรครับและส่งสัมผัสไปยังวรรคส่ง

วรรคสี่ เรียกว่า วรรคส่ง ทำหน้าที่รับสัมผัสจากวรรครอง และทำหน้าที่สำคัญในการส่งสัมผัสระหว่างบทไปยังวรรครับของบทต่อไป

การส่งสัมผัสระหว่างวรรคสลับกับวรรครับในบาทเอกเรียกว่า สัมผัส "รวดเล็ก" ประกอบด้วยสัมผัสส่งท้ายวรรคสลับ เรียกว่า "สัมผัสสลับ" กับสัมผัสรับในวรรครับเรียกว่า "สัมผัสเชื่อมสลับ" ดังตัวอย่าง

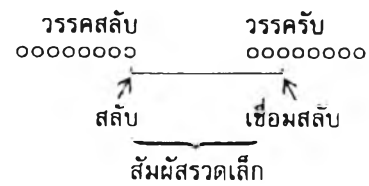

การส่งรับสัมผัสท้ายวรรครับกับวรรครองและวรรคส่งเรียกว่าสัมผัส "รวดใหญ่" ประกอบด้วยสัมผัส "ส่ง" สัมผัส "รับ" สัมผัส "รอง" และสัมผัส "เชื่อมรอง" ดังตัวอย่าง

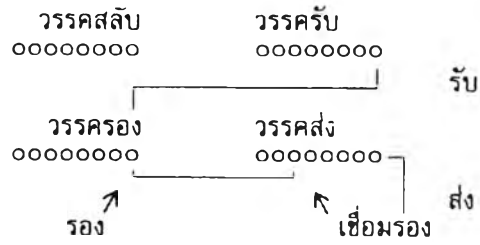

สัมผัสรวดใหญ่

คำประพันธ์ประเภทกลอนนี้มีนิยมบัญญัติในการลงเสียงท้ายวรรคเพื่อความไพเราะของกลอนเป็นไตรยางศ์ คือ อักษรสูง อักษรกลาง และอักษรต่ำ เป็นการจำแนกพยัญชนะตามระดับเสียง มีหลักเกณฑ์ดังนี้

- ท้ายวรรคสดับ (วรรคแรก) ไม่บังคับ
- ท้ายวรรครับ (วรรคสอง) ให้ใช้อักษรสูง
- ท้ายวรรครอง (วรรคสาม) ให้ใช้อักษรกลางหรืออักษรต่ำ
- ท้ายวรรคส่ง (วรรคสี่) ห้ามใช้อักษรสูงให้ใช้อักษรกลางหรืออักษรต่ำ

การบังคับไตรยางศ์นี้น่าจะเริ่มมีในสมัยรัตนโกสินทร์ หลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะตำราคำประพันธ์ที่กล่าวถึงการบังคับไตรยางศ์ท้ายวรรคของกลอนเป็นตำราสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา ได้แก่ประชุมลำนำของหลวงธรรมาภิมณฑ์ ฉันทลักษณ์ของพระยาอุปกิตศิลปสาร และหลักภาษาไทยของพระวรเวทย์พิสิษฐ์ เป็นต้น กลอนที่ใช้เป็นต้นแบบกำหนดก็คือ กลอนของสุนทรภู่ซึ่งเป็นที่นับถือกันว่ามีความไพเราะลงตัวที่สุด

ลักษณะเฉพาะของกลอนบทละคร

กลอนบทละคร บังคับบทละ 2 บาท 4 วรรค และบังคับสัมผัสแบบกลอนสุภาพ คำในวรรคกำหนดโดยประมาณระหว่าง 6 – 8 คำ แต่ส่วนใหญ่มักเป็นวรรคละ 7 คำ มีบังคับพิเศษคือ เป็นกลอนชนิดบังคับคำขึ้นต้นในวรรคแรกของแต่ละตอน ตั้งแต่ 2 – 4 คำ คำขึ้นต้นของกลอนบทละคร มีหลายแบบ ได้แก่

1. คำวิเศษณ์บอกเวลา เช่น เมื่อนั้น บัดนั้น มาจะกล่าวบทไป ซึ่งมีที่ใช้ไม่เหมือนกัน กล่าวคือ "เมื่อนั้น" ใช้กับตัวละครที่มีศักดิ์เป็นท้าวพระยามหากษัตริย์ "บัดนั้น" ใช้กับตัวละครที่เป็นคนสามัญ ส่วน "มาจะกล่าวบทไป" ใช้ทั่วๆ ไป

2. คำนามมี 2 – 4 คำ แบบคำขึ้นต้นกลอนดอกสร้อย เช่น น้องแก้ว วันเอยวันหนึ่ง

3. คำกริยา เช่น ได้ยิน มาเอยมาถึง

4. คำวิเศษณ์ เช่น น่าเอยน่ากลัว แสนคม

ความยาวของกลอนบทละครแต่ละตอนไม่จำกัด ขึ้นอยู่กับเนื้อความ มีตั้งแต่ตอนละ 2 คำกลอนเป็นต้นไป เมื่อจบแต่ละตอน ผู้แต่งจะบอกจำนวนบาทไว้ข้างท้าย และกำกับด้วยทำนองเพลงหน้าพาทย์อีกทีหนึ่ง ส่วนทำนองเพลงร้องจะกำกับไว้ตอนต้น กลอนบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์นิยมแต่งเป็นบาทคู่ เช่น 2 คำ 4 คำ 6 คำ แต่กลอนบทละครในยุคต้นๆ ผู้แต่งไม่เคร่งครัดว่าจะต้องแต่งบาทคู่ อาจจบตอนด้วยบาทคู่หรือบาทคี่ก็ได้

นอกจากนี้ ฉันทลักษณ์ของกลอนบทละครในสมัยอยุธยายังมีลักษณะปะปนกันระหว่างกลอนสุภาพและกลอนชาวบ้าน โดยเฉพาะในบทละครเรื่องนางมโนห์รา ฉันทลักษณ์ส่วนใหญ่จะเป็นกลอนชาวบ้านชนิดกานต์ดั้น หรือกลอนหัวเดียว ดังตัวอย่าง

กานต์ดั้น

โหรา มึงข้าของพ่อกูก็มิใช่
กูจะลากหัวมึงมาใช้ ตัวอ้ายพราหมณ์เฒ่ากระยาจก
มึงเอาเท็จมาปนจริง จะให้ผู้หญิงรุมกันชก
อ้ายเฒ่ากระยาจก ชกให้หัวลั่น

กลอนหัวเดียว

กระหยดเข้า นางเจ้าแม่ทรงสาตราชัย
จับใส่เหนือเกศา สุรางคนานอกใน
ถ้าต้องที่ดีให้ชื่อน้ำ ถ้าต้องที่ร้ายให้ชื่อไฟ
จะดีจะร้ายประการใด ให้เห็นข้างในตำรา

ฯลฯ

ได้ฟัง นางแม่ขึ้งโกรธโกรธา
อ้ายเฒ่ากระยาจก มาทายโกหกเสมือนหมา
อ้ายเฒ่าจมูกโด่ง กูแลเสมือนโพงเขาวิดปลา
อ้ายเฒ่าหัวหงอก กูแลเสมือนดอกหญ้าคา

อ้ายเฒ่าปากหงำ กูแลเสมือนถ้ำคูหา
จะทายมิทายก็อย่าราไม้ง่ามกรานคอมันลงไป
แกอย่ามาอยู่ที่วังในลงไปให้พ้นจากปรางค์ปรา

ฯลฯ

ล่วงมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ถึงแม้จะมีฉันทลักษณ์ของกลอนบทละครลงตัวเป็นแบบฉบับดังที่ยึดถือกันในปัจจุบัน แต่กวีก็นิยมนำกลอนชาวบ้านแทรกลงบ้างเพื่อแสดงอารมณ์ของตัวละคร (วัฒนะ บุญจับ, 2544 : 2 - 35)

บทละครครั้งกรุงเก่าเรื่องมโนห์ราปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ใช้คำประพันธ์ที่มีลักษณะปะปนกันระหว่างกลอนสุภาพและกลอนชาวบ้านดังที่กล่าวมาข้างต้น จึงอาจสันนิษฐานได้ว่าการแสดงละครชาตรีเรื่องรถเสนในสมัยโบราณน่าจะใช้บทประพันธ์อย่างกลอนบทละครปนกับกลอนชาวบ้านหรือกลอนหัวเดียวมาแต่เดิม เพราะทั้งเรื่องรถเสนและมโนห์ราเป็นเรื่องที่นิยมใช้เล่นละครชาตรีร่วมยุคสมัยกันมา

อนึ่ง แม้กรมศิลปากรได้จัดการแสดงเรื่องรถเสนและมโนห์รา ณ โรงละครแห่งชาติในปัจจุบัน ก็ยังใช้คำว่า "ละคอนเรื่องรถเสน" และ "ละคอนเรื่องมโนห์รา" ไม่ได้ระบุชัดเจนลงไปว่าเป็นละครนอกหรือละครชาตรี นอกจากนี้ บทละครเรื่องรถเสนและมโนห์ราที่กรมศิลปากรปรับปรุงในครั้งนี้ได้ใช้เพลงที่แสดงละครนอกปะปนเข้าไปหลายเพลง ทั้งระดับเสียงที่ใช้ก็ยังกลมกลืนกันได้ไม่ขัดเขิน (มัณฑนา อยู่ยั่งยืน, สัมภาษณ์. 17 พฤษภาคม 2548.) จึงอาจกล่าวได้ว่าเพลงร้องที่ไม่มีดนตรีรับบางเพลง หรือเพลงที่มีคำว่าชาตรีในชื่อเพลง เป็นเพลงที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่โดยอาศัยเค้าสำเนียงของละครโนราชาตรี เพื่อใช้แสดงปนไปกับเพลงละครนอกก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้การแสดงละครเรื่องรถเสนนี้จึงใช้คำประพันธ์ชนิดเดียวกับที่ใช้แสดงละครนอก คือแบ่งคำในแต่ละวรรคเป็นกลุ่มๆ เช่น

เมื่อนั้น รถสิทธ์ /สำรวล /สรวลร่า
พลางดำรัส/ตรัสสั่ง/เสนา เร็วหวา /เร่งจัด /อาชาไนย
คัดแต่ /ม้าดี /ฝีเท้าวิ่ง เครื่องอาน/ทุกสิ่ง/อย่าขาดได้
ลูกรัก /เจ้าจง /ออกไป เลือกตาม/ชอบใจ/พ่อประทาน

หากพิจารณาตามโครงสร้างของจังหวะหน้าทับ จะพบว่าโดยส่วนใหญ่แล้ว คำร้องจะถูกบรรจุกลุ่มละสองห้องเพลง เช่น

คำกลอนที่ 1

- - - -	- - - -	- - - -	เมื่อนั้น	เฮอะเออ	- เอ่ย - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -

รถสิทธิ์	สำรวล	- เอ่ย - -	- - - -	- - - -	- - -สรวล	- - - ร่า	
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	-โท่น-โท่น	-ป๊ะ -โท่น

รถสิทธิ์	สำรวล	- - -สรวล	- ร่า - -	- - - รถ	ถะสิทธิ์	- - - สำ	- - - รวล
- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - -	- - -สรวล	- - - ร่า	- - - -
-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

คำกลอนที่ 2

- - -พลาง	- - -ดำรัส	- - -ตรัส	- - -สั่ง	เฮอะเออ	- เอ่ย - -	- - -เส	- นา - -
- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ

- - -เร็ว	- - -หวา	- - - เร่ง	- - - จัด	- - - -	อาชา	- - - ไนย	- - - -
-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

เร็วหวา	เร่งจัด	- อา - -	ชาไนย	- - -เร็ว	- - -หวา	- - - เร่ง	- - - จัด
- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - -	อาชา	- - - ไนย	- - - -
-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

ทั้งนี้การบรรจุคำร้องลงในทำนองเพลงก็จะแตกต่างกันไปในแต่ละชนิดของเพลงดังที่กล่าวแล้วในโน้ตข้างต้น สำหรับรายละเอียดของการบรรจุคำร้องในทำนองเพลงร่ายชาตรีนั้นจะอธิบายในบทต่อไป

2. รูปแบบการดำเนินทำนองร่าย

จากการศึกษาบทละครเรื่องรถเสน ฉบับ พ.ศ.2500 ของกรมศิลปากร และวรรณกรรมประกอบการเล่นละครชาตรี ของ พ.ต.หญิง คุณหญิงผะอบ โปษะกฤษณะและคณะ พบว่า ในการแสดงละครเรื่องรถเสนของกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ.2500 และเรื่องมโนห์ราเมื่อปี พ.ศ. 2498 มีเพลงขับร้องหลายประเภท สามารถแบ่งเป็นสองชนิดดังนี้

1. เพลงร้องที่มีดนตรีรับ
2. เพลงร้องที่ไม่มีดนตรีรับ

มีรายการดังต่อไปนี้

เพลงร้องที่ไม่มีดนตรีรับ

1. ร่ายนอก
2. ร่ายชาตรี
3. ร่ายชาตรีสอง
4. ร่ายชาตรีสาม
5. ชาตรีกรับ
6. ชาตรีบางช้าง
7. ลำชาตรี
8. ทะยอยดง
9. โอ้บางช้าง
10. เย้ย
11. ร่ายมโนห์รา
12. ลิงโลดชาตรี
13. ขับเสภา รวม 13 เพลง

เพลงร้องที่มีดนตรีรับ

1. สร้อยโอ้ลาว

2. ปีนตลิ่งนอก
3. ขอมใหญ่
4. สองไม้
5. กระบอก
6. ขอมใหญ่ชั้นเดียว
7. เขมรเหลือง
8. สาริกา
9. โยนดาบ
10. สุดใจ
11. เขมรปากท่อชั้นเดียว
12. ต่อยหม้อ
13. สะสม
14. วิลันดาชั้นเดียว
15. ทาสระทม
16. เขมรไล่ควาย
17. เทพทอง
18. แปดบท
19. ขึ้นพลับพลา
20. สี่บท
21. จระเข้ขวางคลอง
22. กำปอ
23. ญวนขึ้นเขา
24. แขกอะหวัง
25. หนีเสือ
26. ทุบมะพร้าว
27. แป๊ะ
28. กระบอกเงิน
29. สามเส้า
30. กล่อมพญา

I22646150

31. ต้นเพลงฉิ่งชั้นเดียว
32. บรเทศ
33. แขกไทรชั้นเดียว
34. กาเรียนทอง
35. การะเวกชั้นเดียว
36. เหรา
37. สร้อยสนตัด
38. ทองย่อน
39. แขกครวญ
40. สาริกาเขมร
41. พญาสี่เสา
42. พราหมณ์ดีดน้ำเต้า
43. แขกลพบุรี
44. แขกมอญบางขุนพรหม
45. พม่าฉ่อย
46. โศกตัด
47. เชื้อ
48. โอ้ปี่นอก
49. บ้องตัน
50. ตระนอน
51. ลงสรงมอญ
52. มุล่งชั้นเดียว
53. อาเฮีย
54. เชิดฉิ่ง
55. บังใบ
56. จีนแส
57. ฝรั่งคู่
58. นกจาก
59. โอ้โลมสิงห์โต

60. ทยอยเขมร
61. ทะแยหงสา
62. กราวกลาง
63. กราวดง
64. ทะแย
65. สร้อยเพลง
66. ตะลุ่มโปงชั้นเดียว
67. กระบอกทอง
68. จำปาทองเทศ
69. จีนขึ้นเตียง
70. สามไม้กลาง
71. กราวรำสองชั้น
72. อนงค์สุชาดาตัด
73. กินนรรำ
74. สารถี
75. กล่อมนารีชั้นเดียว
76. หุ่นกระบอก
77. ลิงโลด
78. ลมหวน
79. การะเวก
80. ขอมกล่อมลูกชั้นเดียว
81. ขวัญอ่อน
82. เวสสุกรรม
83. ชาตรีตลุง
84. ไกรลาสสำเริง รวม 84 เพลง

จะสังเกตได้ว่าเพลงที่มีดนตรีรับเหล่านี้ก็คือเพลงที่ใช้แสดงละครนอกอยู่เดิม

สำหรับรายละเอียดของการจัดแสดงละครชาตรีของกรมศิลปากรดังกล่าว ครูทองใบ เรืองนนท์ได้เล่าถึงประสบการณ์เมื่อครั้งนั้นว่า "เรื่องมโนห์ราของศิลปากรนี่ละ ทำให้คณะผมมีโอกาสไปเล่นสังคีตศาลา เพราะว่าโทนกลอง ตอนนั้นไม่มีเทปนี่ ครูเทียบ (เทียบ คงลายทอง) พี่

โชติ (โชติ ดุริยประณีต) อามิ (มิ ทรัพย์เย็น)สามคนนั่งดูอยู่หน้าโรง เค้าคอยจำกลองโทนตีอะไรยังไง แล้วเอามือเคาะกับดิน พ่อ (ครูพูน เรืองนนท์) ไปเห็นเข้าก็ว่า พี่โชติไปนั่งเคาะพื้นอยู่เจ็บมือให้ทำไม อยากได้ให้มาถาม ผมจะบอกให้ ท่านอธิบดีธนิต อยู่โพธิ์ ว่าโชติ,เห็นครูพูนเค้าบอกนะว่าละครเราเล่นดี แต่ดนตรีตีไม่ถูก พี่โชติก็ว่าจริงครับ คือเมื่อเล่นที่โรงละครเก่าที่ไหม้ไป เค้าเชิญพ่อไปดู พอเดินออกจากโรงมาท่านอธิบดีถามว่าเป็นไงครู สนุกครับรวดเร็วดี แต่ว่าโทนกลองตีไม่ถูก ตอนนั้นยังไม่มีสังคีตศาลาที่เอาละครไปเล่น ท่านอธิบดีปรึกษากับนายโชติว่าเราไม่ถนัดละครชาตรีจำทำอย่างไรดี พี่โชติว่าไม่ยากครับ หาแกมาเล่นสังคีตศาลาทุกปีแล้วคอยจำเอาสิครับ สมัยนั้นไม่มีเทป เค้าก็เลยหาผมไปเล่นทุกปี" (ทองใบ เรืองนนท์,สัมภาษณ์.12 พฤษภาคม 2549.) จากคำพูดของครูทองใบทำให้สามารถสรุปได้ว่ากรมศิลปากรได้รายละเอียดของการประกอบหน้าทับโทนชาตรีไปจากคณะละครของครู และเปรียบเทียบได้ว่าละครชาตรีที่กรมศิลปากรจัดแสดงและละครชาตรีแบบเดิมมีความคล้ายคลึงกันในส่วนนี้ด้วย

การดำเนินเรื่องในการแสดงละครโดยทั่วไปนั้น นอกจากจะใช้เพลงสองชั้น ชั้นเดียว เพื่อแสดงอารมณ์ของตัวละคร และใช้เพลงหน้าพาทย์ประกอบกริยาอาการต่างๆ ของตัวละครแล้ว ยังมีวิธีการดำเนินเรื่องอีกชนิดหนึ่งซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของละคร คือการร้องร่าย ซึ่งประกอบด้วยต้นเสียงทำหน้าที่ร้องในวรรคสดับและวรรครองของบท และลูกคู่ทำหน้าที่ร้องในวรรครับและวรรคส่งของบท โดยมีเครื่องประกอบจังหวะที่สำคัญคือ กรับ ราชบัณฑิตยสถานได้อธิบายความหมายของคำว่าร่ายไว้หลายกรณี ร่าย ตามความหมายในด้านวรรณศิลป์หมายถึง ชื่อคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองแบบหนึ่ง เช่น ร่ายยาว ร่ายสุภาพ ร่ายดั้น ร่ายโบราณ ส่วนความหมายในทางนาฏยศิลป์และดุริยางคศิลป์ ร่ายคือ ทำนองร้องอย่างหนึ่งของละครรำ หรือทำนองร้องสำหรับดำเนินเรื่องของโขนละครมี 2 อย่าง คือ ร่ายใน และร่ายนอก ร่ายในสำหรับโขนและละครใน ส่วนร่ายนอกสำหรับละครนอกและละครทั่วไป ร่ายชาตรีก็เป็นร่ายชนิดหนึ่งที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับร่ายนอก เพื่อศึกษาโครงสร้างของร่ายชาตรี จึงควรพิจารณาลักษณะทั่วไปที่สำคัญของทำนองร่ายแต่ละชนิด

ข้อกำหนดเบื้องต้น

ในการอธิบายรูปแบบการดำเนินทำนองร่ายนอกและร่ายใน ใช้การบันทึกทำนองเพลงเป็นตารางดังนี้

คำร้องคำร้องและคำเอื้อน	ตัวปกติคือคำที่ต้นเสียงร้องส่ง *ตัวเอนคือส่วนที่ลูกคู่ร้องรับ*

ทำนอง	ตัวปกติคือทำนองที่ต้นเสียงร้องส่ง *ตัวเอนคือทำนองที่เครื่องดนตรีสอดรับ*
จังหวะกรับพวง	กรับ

ตัวอย่างทำนองร่ายนอกแบบที่ 1

เมื่อนั้น
เสด็จจากพระแท่นมาศยาตรา
องค์ท้าวรถสิทธ์นาถา
ออกท้องพระโรงหน้าทันที
(บทละคอนเรื่องรถเสน)

- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- -เมื่อเอย	- - - -	- - - เมื่อ
					- ซ - ล		- - - ซ
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -

-นั้น - เอย	- - - -	- - -*องค์*	-*ท้าว* -เธย	- - -*รถ*	*ถะสิทธิ์เอย*	- - - นา	- - - *ถา*
- ล - ล		- - - ล	- ล - ล	- - - ล	ลซ - ล	- - - ซ	- - - ล
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ	- - - กรับ	- - -กรับ

เสด็จจาก	พระแท่นมาศ	- - - ยาต	- ตรา - -	*ออกท้อง*	*พระโรงหน้า*	- - - *ทัน*	- - - *ที*
- ซ - ซ	- ซ - ซ	- - - ซ	- ล - -	- ล - ล	ลล - ล	- - - ซ	- - - ซ
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

ร่ายนอกแบบที่ 1 นี้ แสดงลักษณะร่ายที่ประกอบด้วยทำนองรื้อในคำว่าเมื่อนั้นในตอนต้น รื้อร่ายนี้เป็นทำนองที่ใช้เฉพาะขึ้นต้นของเพลงร่าย ใช้เพื่อให้สัมพันธ์กับท่ารำที่เชื่องช้าสง่างามของบทตัวละครที่มีความสำคัญหรือมีฐานะสูง ในตัวอย่างบทนี้คือบทของพระรถสิทธิ์เจ้าเมืองกุตารนครในเรื่องรถเสน (มัณฑนา อยู่ยั่งยืน, สัมภาษณ์. 17 พฤษภาคม 2548.)

ตัวอย่างทำนองร่ายนอกแบบที่ 2

แล้วส่งสาราให้อาลักษณ์ จงอ่านไปให้ประจักษ์ตามอักษร
อาลักษณ์กราบก้มประนมกร คลี่สารสุนทรออกอ่านพลัน
(บทละคอนเรื่องรถเสน)

แล้วส่ง	สารา	ให้อา	-ลักษณ์--	*จงอ่าน-ไป*	*ให้ประจักษ์*	*ตามอัก*	*---ษร*
-ล-ข	-ล-ข	--ลล	-ล--	ลข-ล	-ลลล	-ล-ข	---ล
---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ

อาลักษณ์	กราบก้ม	ประนม	-กร--	*คลี่สาร*	*สุนทร*	*ออกอ่าน*	*---พลัน*
-ข-ล	-ข-ข	--ลล	-ล--	-ข-ล	-ล-ล	-ข-ล	---ข
---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ	---กรับ

ร่ายนอกแบบที่ 2 นี้ แสดงลักษณะร่ายที่ไม่มีการรื้อตอนต้น

ตัวอย่างทำนองร่ายนอกแบบที่ 3

เมื่อนั้น รถสิทธ์เกษมสันต์หรรษา
ตรัสสั่งแก่ขุนเสนา เจ้าว่าผู้ใดมีไก่ดี
(ทอด) จงเร่งไปตามนำตัวมา (เจรจา)
(ต่อ) จงเร่งไปตามนำตัวมา หาข้ายังท้องพระโรงนี่
เสนาอภิวาทน์บาทธุลี ออกไปตามมีพระโองการ
(บทละคอนเรื่องรถเสน)

----	----	----	----	----	--เมื่อเอย	----	---เมื่อ
					-ข-ล		---ข
----	----	----	----	----	----	----	----

-นั้น-เอย	----	---*รถ*	*ณะสิทธิ์เอย*	---*เกษม*	*สันต์เอย*	---*หรร*	---*ษา*
-ล-ล		---ล	ลข-ล	--ขล	-ล-ข	---ล	---ล
	---กรับ		---กรับ		---กรับ	---กรับ	---กรับ

ตรัสสั่ง	แก่ขุน	- - - เส	- นา - -	เจ้าว่า	ผู้ใด	- - มีไก่	- - - ดี
- ล - ซ	- ซ - ซ	- - - ล	- ล - -	- ล - ล	- ล - ล	- - ลซ	- - - ซ
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

- เอ่ย - -	อือฮือออือ	- - จงเร่ง	- เอ่อเอิงเงย	- - ไปตาม	- - นำตัว	- เอ่อเฮอมา	- เอ่อเฮอเอิง
-ทร - -	ลทลซ	- - ลซ	- ซลล	- - ซซ	- - ลล	- ซลล	- ซลล
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

- - - เอ่ย	เจรจา
- - - ท	
- - - กรับ	

เจรจา	- เอ่อเอิงเงย	- - - -
	- ซลล	
	- - - กรับ	- - -กรับ

จงเร่ง	ไปตาม	- - นำตัว	- มา - -	หาข้า	ยังท้อง	- - พระโรง	- - -นี่
- ล - ซ	- ซ - ซ	- - ลล	- ล - -	- ล - ซ	- ล - ล	- - ลล	- - - ซ
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

เสนา	อภิวาทน์	- - -บาท	ธุลี - -	ออกไป	ตามมี	พระโอง	- - - การ
- ล - ซ	- ซ - ซ	- - - ซ	ลล - -	- ซ - ล	- ล - ล	- ล - ซ	- - - ซ
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

ร่ายนอกแบบที่ 3 นี้ แสดงลักษณะร่ายที่เรียกว่าร่ายติดแบบทอดครึ่ง ร่ายติดคือส่วนที่ร้องต่อหลังจากทอดลงเพื่อให้ตัวแสดงทำบทเจรจา ใช้เพื่อเป็นการดำเนินเรื่องให้รวดเร็วขึ้น ร่ายติดแบบทอดครึ่งจึงหมายถึงการเอื้อนเพิ่มในวรรคสดับ เพื่อหยุดการร้องร่ายลงชั่วครู่หนึ่งให้ตัวแสดงเจรจา แล้วจึงร้องต่อในวรรครับไปจนหมด

ตัวอย่างทำนองร่ายนอกแบบที่ 4

อันไก่นี้ทีเก่งก็จริงอยู่ แต่เป็นไก่สัตรูคู่ประหาร

ด้วยว่ารถเสนผู้ชัยชาญ (ทอด) เป็นลูกหลานของนางสิบสองคน

(เจรจา)

(ต่อ) นางเภาเป็นแม่กุมารนี้ ขอเทวีทรงทราบอนุสนธิ์

ต่อนานไปทรงชัยทราบยุบล เห็นไม่พ้นโปรดปรานีดีพระทัย

(บทละคอนเรื่องรถเสน)

อันไก่นี้	ที่เก่ง	- - ก็จริง	- อยู่ - -	*แต่เป็นไก่*	*ศัตรู*	- - - *คู่*	*ประหาร*
- ลชล	- ล - ช	- - ชล	- ช - -	- ชลช	- ช - ล	- - - ช	- - ชล
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

ด้วยว่า	รถเสน	- - ผู้ชัย	- ชาญ - -	*เป็นลูกหลาน*	*ของนาง*	*สิบสอง*	- - - *คน*
- ช - ช	- ช - ช	- - ชล	- ล - -	ลล - ล	- ล - ล	- ช - ล	- - - ช
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

-เอ่ย--	อือฮือออือฮือ	-นาง -เภา	-เอ่อเอิงเงย	เป็นแม่ - -	- - กุมาร	- - - นี้	*ขอเทวี*
-ทร - -	ลทลช	- ล - ล	- ชลล	ลช - -	- - ลล	- - - ล	- ลลล
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

ทรงทราบ	- อะ - นุ	- - - *สนธิ์*	-*เอ่อเฮอเอิง*	- - - *เอ่ย*	เจรจา
- ล - ล	- ล - ล	- - - ล	- ชลล	- - - ท	
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	

เจรจา	-เอ่อเอิงเงย	- - - -
	- ชลล	- - - -
	- - -กรับ	- - -กรับ

-นาง -เกา	เป็นแม่ - -	- - กุมาร	- นี้ - -	*ขอเทวี*	*ทรงทราบ*	- อะ - นุ	- - - *สนธิ์*
- ข - ข	- ล - ข	- - ลล	- ล - -	- ลลล	- ล - ข	- ข - ข	- - - ล
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

ต่อนานไป	ทรงชัย	- ทราบ- -	- - - ยุบล	*เห็นไม่พ้น*	*โปรดปรานี*	- - - *ดี*	- -*พระทัย*
- ขลล	- ข - ข	- ข - -	- - ลล	- ลลล	ลล - ล	- - -ข	- - ลข
- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ	- - -กรับ

ร่ายนอกแบบที่ 4 นี้ แสดงลักษณะร่ายที่เรียกว่าร่ายติดแบบทอดเต็ม เป็นการเอื้อนเพิ่มในวรรคส่ง เพื่อหยุดการร้องร่ายลงชั่วครู่หนึ่งให้ตัวแสดงเจรจา แล้วจึงร้องต่อในวรรคสดับไปจนหมด

ตัวอย่างทำนองร่ายใน

จึงดำรัสตรัสชวนอนุชา ลงจากพลับพลาผายผัน
พร้อมพวกกระบี่นี่นัน จรจรัลไปยังฝั่งนที
(บทคอนเสิร์ตเรื่องรามเกียรติ์)

จึงดำรัส	อือฮื่ออือฮื่อ	ตรัสชวน	อึเงอ เออเอ่อเออ		อึเงอ	เออเฮ่อเออ เอ่อเออ	เอ๋ย
- ลลช	ลทลช	- ล - ท	รทลชล	- - - -	- - รท	ลทลชล	- ทลร
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -

- - - อะ	อึเงอ เออเอ่อเออ	อึเอิงเงอ	นุชา-เอย	ลงจาก	อึเงอ เออเอ่อเออ	อึเอิงเงอ	พลับพลา
- - - ลท	รทลชล	รล - ล	ลล - ช	- ล - ท	รทลชล	รล - ล	ลล - -
			- - - กรับ				- - - กรับ

เอย -ผาย	- - - ผัน่
- ข - ล	- - - ล
- - - กรับ	- - - กรับ

จึงดำรัส	*ตรัสชวน*	*- อะ - นุ*	*- - - ชา*	*ลงจาก*	*พลับพลา*	*-เอย -ผาย*	*- - - ผัน*
- ลขข	- ล - ล	- ข - ล	- - - ล	- ล - ข	- ล - ล	- ข - ล	- - - ล
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ

พร้อมพวก	- - กระบี่	- - - นี่	- นัน - -	จรจรัล	ไปยัง	ฝั่งนะ	- - - ที
- ล - ข	- - ขข	- - - ล	- ล - -	- ลลล	- ล - ล	- ข - ล	- - - ล
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ

พร้อมพวก	*- - กระบี่*	*- เอย - นี่*	*- นัน - -*	*จรจรัล*	*ไปยัง*	*ฝั่งนะ*	*- - - ที*
- ล - ข	- - ขข	- ล - ล	- ล - -	- ลลล	- ล - ล	- ข - ล	- - - ล
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ

จากตารางแสดงคำร้องและทำนองร่ายใน ตัวอย่างบทร้องคัดมาจากบทคอนเสิร์ตเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พบว่าเป็นบทของตัวละครสำคัญคือพระราม ในตอนต้นจึงมีลักษณะการรื้อร่ายเช่นเดียวกับร่ายนอก แต่เนื่องจากเรื่องรามเกียรติ์จัดอยู่ในประเภทละครใน การรื้อร่ายจึงมีรายละเอียดมากกว่าร่ายนอก เรียกว่ารื้อร่ายใน

นอกจากร่ายทั้งสองชนิดที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีอีกชนิดหนึ่งที่ใช้ในบทละคอนเรื่องมโนห์รา คือร่ายมโนห์รา ร่ายชนิดนี้เป็นทำนองเพลงร่ายที่ถูกคิดค้นขึ้นใช้ประกอบในเรื่องนี้โดยเฉพาะ ไม่พบว่าใช้ในเรื่องอื่นใดอีก นับว่าร่ายมโนห์รามีลักษณะต่างไปจากร่ายอื่นๆ ที่กล่าวมาเนื่องจากมีเสียงเครื่องดนตรีสอดสลับไปในทำนองโดยตลอด

ข้อกำหนดเบื้องต้น

ในการอธิบายรูปแบบการดำเนินทำนองร่ายมโนห์รา ใช้การบันทึกทำนองเพลงเป็นตารางดังนี้

คำร้อง	คำร้องและคำเอื้อน
ทำนอง	ตัวปกติคือทำนองที่ต้นเสียงร้องส่ง *ตัวเอนคือทำนองที่เครื่องดนตรีสอดรับ*
จังหวะฉิ่ง	ฉิ่ง - ฉับ
จังหวะกรับพวง	กรับ
จังหวะหน้าทับ	โท่น - ปึะ

ทำนองร่ายมโนห์รา

พรานรุดฉุดรั้ง ดึงด้วยกำลัง ให้นางจรจรัล
เคี่ยวเข็ญข่มขู่ ลากลู่พัลวัน พาลัดดัดดั้น สู่ดงพงพี
แม้นางมโนห์รา จักขอกรุณา วอนว่าพาที
แต่ว่าพรานไพร มิได้ปรานี ตะคอกเมี่ยนดี ตลอดทางไป

(บทละคอนเรื่องมโนห์รา)

เครื่องดนตรีส่งร้อง

- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	*- ซซซ*	*- ล - ท*	- - - -	*รมซล*	*- ทรล*	*ทลซม*
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -

- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
- - - -	*ลทรม*	*ซมซร*	*- ม - ซ*	*- - - ล*	- - - -	*- ซ - ล*	*ซมรม*
							- ฉิ่ง - ฉับ
							- - - กรับ
							-โท่น -ปึะ

บทที่ 1

- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	พรานยุด	อุดรั้ง	- - - -	- - - -
				- ม - ซ	- ล - ม	- ม - ซ	- ล - ม
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

ดึงด้วย	กำลัง	- - - -	- - - -	ให้นาง	จรจรัล	เคี่ยวเข็ญ	ข่มขู่
- ล - ซ	- ม - ม	- ล - ซ	- ม - ม	- ล - ซ	- ม - ม	- ล - ซ	- ม - ม
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

ลากลู่	พัลวัน	พาลัด	ดัดดั้น	สู่ดง	พงพี	- - - เออ	- - - -
- ล - ข	- ม - ม	- ล - ซ	- ล - ข	- ล - ซ	- ล - ล	- - - ล	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น
- เออ - เฮ่อ	- เอิง - เอย						
- ข - ล	ขมรม						
	- ฉิ่ง - ฉับ						
	- - - กรับ						
-โท่น- - -	-โท่น -ป๊ะ						

บทที่ 2

- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	แม้นาง	มโนห์รา	- - - -	- - - -
- - - ล	- - - -	- ล - ท	- ลลล	- ล - ข	- ม - ม	- ล - ข	- ม - ม
	- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

จักขอ	กรุณา	- - - -	- - - -	วอนว่า	พาที	แต่ว่า	พรานไพร
- ม - ด	- ม - ม	- ม - ด	- ม - ม	- ล - ข	- ม - ม	- ล - ข	- ม - ม
	- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

มิได้	ปรานี	ตะคอก	เฆี่ยนตี	ตลอด	ทางไป	- - - เออ	- - - -
- ล - ข	- ม - ม	- ล - ข	- ล - ข	- ล - ข	- ล - ล	- - - ล	- - - -
- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ	- จิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- เออ - เอ่อ	- เอิง - เอย
- ข - ล	ขมรม
	- จิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
-โท่น- - -	-โท่น -ป๊ะ

เมื่อพิจารณาตารางแสดงทำนองร่ายนอก ร่ายใน และร่ายมโนห์รา พบว่าทำนองร่ายแต่ละชนิดมีทำนองสารัตถะดังนี้

ร่ายนอกแบบที่ 1

					- - - ล		- - - ข
- - - ล		- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ข	- - - ล
- - - ข	- - - ข	- - - ข	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ข	- - - ข

ร่ายนอกแบบที่ 2

- - - ข	- - - ข	- - -ล	- - - ล	- - - ล	- - -ล	- - - ข	- - - ล
- - - ล	- - - ข	- - -ล	- - -ล	- - - ล	- - - ล	- - -ข	- - - ข

แบบที่ 3 ร่ายติด (ทอดครึ่ง)

					- - - ล		- - - ข
- - - ล		- - - ล	- - - ล	- - -ล	- - - ข	- - - ล	- - - ล
- - - ข	- - - ข	- - - ล	- - -ล	- - - ล	- - - ล	- - -ข	- - - ข
- - -ร	- - -ข	- - -ข	- - - ล	- - -ข	- - - ล	- - - ล	- - - ล
- - - ท	เจรจา						
เจรจา						- - - ล	
- - - ข	- - - ข	- - -ล	- - -ล	- - - ข	- - - ล	- - - ล	- - - ข
- - - ข	- - - ข	- - - ข	- - -ล	- - - ล	- - - ล	- - - ข	- - - ข

แบบที่ 4 ร่ายติด (ทอดเต็ม)

- - -ล	- - - ข	- - - ล	- - -ข	- - - ข	- - - ล	- - - ข	- - - ล
- - - ข	- - - ข	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ข
- - - ร	- - -ข	- - - ล	- - - ล	- - - ข	- - - ล	- - - ล	- - - ล
- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - -ล	- - - ท	เจรจา		
เจรจา						- - - ล	- - - -
- - - ข	- - - ข	- - -ล	- - - ล	- - - ล	- - - ข	- - - ข	- - - ล
- - - ล	- - - ข	- - - ข	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - -ข	- - - ข

ร่ายใน

- - -ซ	- - - ซ	- - - ท	- - -ล	- - - -	- - - ท	- - - ล	- - - ร
- - - ท	- - - ล	- - - ล	- - - ซ	- - - ท	- - - ล	- - - ล	- - - ล
- - - ล	- - - ล						
- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - ล
- - - ซ	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล
- - - ซ	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ล

ร่ายมโนห์รา

ทำนองส่งร้อง

- - - -	- - - -	- - -ซ	- - - ท	- - - -	- - - ล	- - - ซ	- - - ม
- - - -	- - - ม	- - - ร	- - - ซ	- - - ล	- - - -	- - - ล	- - - ม

บทที่ 1

				- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ม
- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ม
- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ซ	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - -
- - - ล	- - - ม						

บทที่ 2

- - - ล	- - - -	- - - ล	- - - ล	- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ม
- - - ม	- - - ม	- - - ม	- - - ม	- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ม
- - - ซ	- - - ม	- - - ซ	- - - ซ	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - -
- - - ล	- - - ม						

จากตารางทำนองสารัตถะดังกล่าวสามารถสรุปลักษณะร่วมที่สำคัญของทำนองร่ายได้ดังนี้

- ระดับเสียงที่ใช้มีไม่มากกว่า 2-3 เสียง จึงก่อให้เกิดเอกภาพ นำมาซึ่งความรวดเร็วในการดำเนินเรื่อง

- เน้นการดำเนินจังหวะที่สม่ำเสมอ ยกเว้นในกรณีที่ต้องการแสดงความสำคัญของตัวละครจึงใช้การรื้อร่ายให้จังหวะช้าลง
- กรับเป็นเครื่องประกอบจังหวะที่สำคัญ

มีข้อสังเกตที่ควรพิจารณาเกี่ยวกับร่ายมโนห์ราคือ กลุ่มเสียงที่ใช้ดำเนินไปในลักษณะคู่สาม ซึ่งสอดคล้องกับคู่เสียงของม้องคู่ สัญลักษณ์สำคัญของละครโนราชาตรีแต่โบราณ อาจารย์มนตรี ตราโมทก็ได้นำเสียงคู่สามมาใช้ในสำนวนเพลงระบำไกรลาสสำเริงของท่านเช่นเดียวกัน (จิรัส อาจณรงค์, สัมภาษณ์. 20 เมษายน 2549.) นับว่าแนวคิดเรื่องเสียงคู่สามดังกล่าวนี้เป็นความสำเร็จในการแสดงออกถึงสำเนียงพื้นเมืองภาคใต้เป็นอย่างยิ่ง

อนึ่ง เมื่อพิจารณาจากรายชื่อเพลงในบทละครทั้งสองเรื่องแล้ว พบว่ามีเพลงที่ไม่มีดนตรีรับที่ใช้เฉพาะเรื่อง คือเพลงร่ายมโนห์รา ใช้ในเรื่องมโนห์ราตอนที่พรานบุญจับนางมโนห์รา เพลงร่ายชาตรีสามใช้ในเรื่องรถเสน ตอนที่นางเมรีกลั้นใจตายหลังจากพระรถเสนหนีไป ส่วนเพลงร่ายนอก เพลงเย้ย และทำนองเสภา เป็นเพลงที่ใช้ประกอบละครชนิดอื่นซึ่งนำมาประกอบเพื่อให้สอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละครและเกิดความหลากหลาย ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาเพลงร้อง 3 เพลง ที่รวมอยู่ในจำนวนเพลงที่ไม่มีดนตรีรับทั้ง 13 เพลงดังกล่าวข้างต้น ได้แก่เพลงร่ายชาตรีทั้ง 3 แบบ เพลงร่ายชาตรีดังกล่าวนี้นายมนตรี ตราโมทได้อธิบายเหตุผลในการให้ชื่อเพลงไว้ว่า การบรรจุเพลงในบทละครต้องใช้เพลงร่ายหลายชนิดในการดำเนินเรื่อง จึงต้องระบุให้ชัดเจนไม่สับสนว่าเป็นเพลงร่ายชนิดใด คือร่ายชาตรีที่มีการทวนคำในจังหวะรวดเร็วใช้ดำเนินเรื่อง ร่ายชาตรีที่แสดงอารมณ์ในบทตัวจำอวด เช่นบทฤาษีเรียกว่าร่ายชาตรีสอง ร่ายชาตรีที่ใช้แสดงอารมณ์โศกเศร้าคร่ำครวญของนางเมรีเรียกว่าร่ายชาตรีสาม การศึกษาวิเคราะห์ทำนองร่ายชาตรีในเรื่องรถเสนนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดชื่อเรียกทำนองเพลงร่ายชาตรีชนิดที่ 1 ว่า ร่ายชาตรีหนึ่ง เรียกทำนองเพลงร่ายชาตรีชนิดที่ 2 ว่าร่ายชาตรีสอง และเรียกทำนองเพลงร่ายชาตรีชนิดที่ 3 ว่าร่ายชาตรีสาม เพื่อให้สามารถเข้าใจได้ชัดเจนว่าหมายถึงเพลงใด เพลงร่ายชาตรีทั้ง 3 แบบนี้คาดว่าเป็นเพลงที่คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่โดยอาศัยเค้าสำเนียงของละครโนราชาตรีเท่านั้น ดังนั้นรูปแบบการดำเนินทำนองร่ายชาตรีจึงมีเอกลักษณ์ในตัวเอง ถึงแม้จะไม่ใช่เพลงละครโนราชาตรีจริงๆ แต่ก็ช่วยชักนำจินตนาการของผู้ชมให้เชื่อได้ว่าเป็นท้องเรื่องที่เกิดขึ้นในภาคใต้จริงๆ

สำหรับแนวคิดเรื่องเพลงร่าชาตรีทั้งสามแบบที่พบในบทละครเรื่องรถเสนและมโนห์ราของกรมศิลปากรนี้ ครูทองใบ เรืองนนท์ได้แสดงความคิดเห็นว่า "โทนก็โทนนะ ร่ายก็ร่าย มันคนละอย่างกัน ถ้ามีโทนเรียกร้องโทน ได้สัมภาษณ์กับครูมนตรีแล้ว ไปพูดสาธิตกันที่ วค.จันทร์เกษม ท่านก็ถามผมเรื่อยมา แล้วโอ้โทนละครู เอ๊ะเราก็ไม่เคยได้ยิน อันนี้ผมได้หรือไม่ได้ไม่แน่ใจ หรือ

ผมได้แล้วไม่รู้จักชื่อ งั้นครูลองนอยปากให้ผมฟังซิ แกไม่ร้องแกว่าเพลงนี้ไงครูที่เค้าร้องกันก่อนจะร้องเพลงอื่นเข้าเรื่อง ก่อนที่ละครจะออกมาไงละ เมื่อนั้น องค์พระไชยเชษฐ์เอย เรืองศรี อ่อ เราก็นึกว่า ผู้ใหญ่ท่านไปเอาชื่อมาจากไหนนะ สมัยก่อนนี้ไม่มีชื่อ อย่าลืมว่าผมอายุตั้ง 71 เอ้อ 81ละ ยังไม่เคยได้ยิน แล้วเกิดมาก็พ่อก็เล่นมาแม่ก็เล่นมา เล่นละครมาทุกโรง ก็ไม่มีใคร ถ้าผมเป็นคนบอก จะให้เค้าร้องโทน เมื่อนั้นนางแก้วหน้ามาอัชฌาสัย โทน เราก็บอกไป คนร้องเค้าก็ร้องไป เรียกร้องโทนทั้งนั้น สมัยก่อนเค้าไม่มีชื่อจุกจิก มีทำนองอย่างนี้ทั้งนั้น ที่มีเพลงหลากหลายนั้น ครูมนตรีท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญ ท่านแต่งเอาได้ ท่านเชี่ยวชาญเสียจนว่า บอกจะเอาเพลงจีนรึ แกไม่ได้เพลงจีนก็เอาสำเนียงจีนแต่งขึ้น ท่านแต่งเพลงเป็น นับจังหวะได้ เป็นอันว่าท่านต้องเก่งแล้วอย่างบทที่เค้าให้ตัวพระฤาษีร้อง เช่นเมื่อนั้น พระมหากบิลทรงศรีนี่เค้าทำใส่กันเอง ทำนองน่าจะเป็นของเก่าแต่เกลาเสียใหม่" (ทองใบ เรืองนนท์,สัมภาษณ์.12 พฤษภาคม 2549.) ทำให้สามารถสรุปความตามแนวคิดของครูทองใบได้ว่า เพลงร่ายชาตรีหนึ่งที่พบในบทละครเรื่องรถเสนและมโนห์รานั้นมีทำนองตรงกับที่ครูทองใบ เรียกว่าการร้องโทน ส่วนร่ายชาตรีสองและร่ายชาตรีสามเป็นการประพันธ์ขึ้นใหม่

เพลงร่ายชาตรีที่กล่าวข้างต้นเป็นเพลงประเภทที่ไม่มีดนตรีรับ มีเพียงหน้าทับโทนชาตรีประกอบ ซึ่งเครื่องประกอบจังหวะร่ายชาตรีมีดังนี้

กลองชาตรี รูปร่างลักษณะและการตี เช่นเดียวกับกลองทัดทุกอย่างแต่ขนาดเล็กกว่า ใช้บรรเลงร่วมในวงปี่พาทย์ประกอบการแสดงละครชาตรีที่เรียกว่าปี่พาทย์ชาตรี จึงเรียกกลองชนิดนี้ซึ่งใช้ตีร่วมวงว่ากลองชาตรี แต่มีชื่อเรียกตามเสียงอีกอย่างหนึ่งว่า กลองตุ๊ก มีหน้ากว้างวัดผ่านศูนย์กลางประมาณ 20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 24 เซนติเมตร ขนาดเล็กกว่ากลองทัดราวครึ่ง แต่ก่อนคงใช้กลองใบเดียว แต่ต่อมาในตอนหลังนี้ใช้สองใบเช่นเดียวกับกลองทัด ที่ทำเป็นขนาดเล็กก็เพื่อสะดวกในการขนย้ายไปมา เพราะละครชาตรีเป็นชนิดละครเร่ในครั้งโบราณ มีแพร่หลายในจังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย เดี๋ยวนี้ก็ยังคงมีอยู่ แต่ละครชนิดนั้นได้เปลี่ยนแปลงวิธีเล่นไปเสียมากแล้ว

โทนหรือทับ คำว่าโทนที่ใช้เป็นชื่อเครื่องหนังในวงการดนตรีไทยนั้น ยังเป็นคำที่มีปัญหาอยู่ เพราะมีบางท่านอธิบายไว้ว่า เรียกโทนว่า ตะโพน หรือเรียกตะโพนว่าโทนก็ได้ และเรียกทับว่าโทนก็ได้ แต่ตะโพนนั้นเป็นเครื่องตีชนิดขึงหนังทั้งสองหน้า ส่วนโทนหรือทับที่จะกล่าวถึงในที่นี้เป็นเครื่องตีขึงหนังหน้าเดียว มีสายโยงเร่งเสียงจากขอบหนังถึงคอ มีหางยื่นออกไปตอนปลาย บานเป็นดอกลำโพง โทนที่กล่าวนี้บางทีจะเรียกชื่อกันอีกอย่างหนึ่งว่าทับ จึงเรียกชื่อควบคู่กันไปเสียเลยว่า โทนทับ เพื่อมิให้เข้าใจผิดว่าเป็นโทนตะโพน ซึ่งยังมีผู้นิยมเรียกกัน

อยู่อีกชนิดหนึ่ง โทนทับนี้คงจะมีใช้ในวงดนตรีมานานแล้ว มีกล่าวถึงไว้ในกฎมณเฑียรบาลเช่นที่ว่า ร้องเพลงเรือ เป่าปี่ เป่าขลุ่ย สีซอ ดีดจะเข้ กระจับปี่ ตีโทนทับ โห่ร้องนี่นั่น หรือเช่นที่ว่า ปี่ขลุ่ยทับโทนม้องกลอง โทนหรือทับตามรูปร่างที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้มี 2 ชนิด คือ โทนชาตรีชนิดหนึ่ง และโทนมโหรีชนิดหนึ่ง **โทนชาตรี** ตัวโทนทำด้วยไม้ เช่นไม้ขนุน ไม้สัก หรือไม้กระท้อน เป็นต้น ขนาดกว้างประมาณ 17 เซนติเมตร ยาวประมาณ 34 เซนติเมตร สายโยงเร่งเสียงใช้หนังเรียดตีด้วยมือหนึ่ง ส่วนอีกมือหนึ่งคอยปิดเปิดลำโพงเพื่อช่วยให้เกิดเสียงต่างๆ ตามที่ต้องการ ใช้ตีร่วมในวงปี่พาทย์ชาตรี แต่ก่อนคงใช้ลูกเดียว แต่ต่อมาใช้ 2 ลูก ตี 2 คน คนละ 1 ลูก ใช้ตีประกอบการแสดงละครโนราชาตรี และหนังตะลุง ใช้ตีประกอบจังหวะในวงปี่พาทย์ หรือวงเครื่องสาย หรือวงมโหรี ที่เล่นเพลงภาษาเขมร หรือตะลุง โทนนี้ใช้ตีประกอบการเล่นพื้นเมืองของไทยอย่างหนึ่ง โดยใช้เครื่องดนตรีล้วนแต่เครื่องตีทั้งนั้น มีกรับ 1 คู่ หรือ 2-3 คู่ก็ได้ ฉิ่ง โทนตั้งแต่ 1 ลูก ถึง 4-5 ลูกก็ได้ ใช้ทั้งโทนชาตรี และโทนมโหรี ลุดแต่จะมีและหาได้ ตีประกอบการขับร้องและใช้เป็นจังหวะในการฟ้อนรำ เรียกกันว่า รำโทน ซึ่งมานิยมเล่นกันแพร่หลายมาก ในระยะสงครามโลกครั้งที่ 2 และในระยะนั้น รัฐบาลได้มอบให้กรมศิลปากรปรับปรุงบทร้องตลอดจนท่ารำ และเครื่องดนตรีเสียใหม่ จึงเลยเปลี่ยนชื่อเรียกการเล่นพื้นเมืองแบบนี้เสียใหม่ด้วยว่า รำวง ในการนี้ได้มีท่านผู้มีเกียรติบางท่านช่วยแต่งบทขับร้องให้ขับร้องและรำแพร่หลายเป็นที่นิยมทั่วไป จนนำรำวงไปเล่นสลับกับการเต้นรำในสถานสีลาศ ทั้งเป็นที่รู้จักและนิยมรำกันแพร่หลายไปจนในนานาประเทศ คำที่เรียกเครื่องดีขึ้นหนังหน้าเดียวของเราว่าโทนนี้ บังเอิญไปตรงกับโทล หรือโทละ ของอินเดีย จะได้อย่างมาจากโทนของอินเดีย หรืออย่างไรมิทราบได้ คงตั้งชื่อเอาตามเสียงที่ตี แต่รูปร่างไม่เหมือนกันเลย โทลอินเดียรูปร่างเป็นทรงกระบอก ยาวประมาณ 50 เซนติเมตร กว้างวัดผ่านศูนย์กลางประมาณ 30 เซนติเมตร ทำด้วยไม้ขุดคว้านด้านในให้เป็นโพรง ใช้ข้าวสุกผสมกับขี้เถ้าติดเพื่อให้เกิดเสียงกังวาน ใช้ตีด้วยไม้หรือด้วยมือ ถ้าตีด้วยมือใช้ฝ่ามือตี เครื่องดนตรีชนิดนี้มักจะใช้ในงานพิธีตามเทวสถาน ส่วนคำว่าทับก็ดูมีสำเนียงใกล้กับคำขึ้นต้นของตับลา ซึ่งเป็นกลองคู่ของอินเดีย ขึ้นหนังหน้าเดียว เวลาตีตั้งหงายหน้า ลูกหนึ่งเตี้ย ก้นกลมเหมือนบาตร ต้องใช้ผ้าวงอย่างเสวียนรองก้น อีกลูกหนึ่งสูงกว่า รูปร่างเหมือนกระถางต้นไม้ 2 ลูก ที่เอาปากกระถางทางกว้างรวมประกบกัน ใช้บรรเลงเป็นคู่คือ 2 ลูก ผู้ตีคนเดียวตีลูกละมือ กลองชนิดตับลานี้ใช้แทนมฤทังค์ก็ได้

ฉิ่ง เป็นเครื่องตีทำด้วยโลหะหล่อหนา เว้ากลาง ปากผายกลม รูปคล้ายถ้วยชาไม่มีก้น สำรับหนึ่งมีสองฝา แต่ละฝาวัดเส้นผ่านศูนย์กลางได้จากสุดขอบข้างหนึ่งไปสุดขอบอีกข้างหนึ่งประมาณ 6 - 6.5 เซนติเมตร เจาะรูตรงกลางเว้าสำหรับร้อยเชือกเพื่อสะดวกในการถือตีกระทบ

กันให้เกิดเสียงเป็นจังหวะ ฉิ่งที่กล่าวนี้ใช้สำหรับประกอบวงปี่พาทย์ ส่วนฉิ่งที่ใช้สำหรับวงเครื่องสายและวงมโหรีมีขนาดเล็กกว่านั้น คือวัดผ่านศูนย์กลางเพียง 5.5 เซนติเมตร ที่เรียกว่าฉิ่งก็คงจะเรียกตามเสียงที่เกิดขึ้นจากการเอาขอบของฝาหนึ่งกระทบเข้ากับอีกฝาหนึ่งแล้วยกขึ้น จะได้ยินเสียงกังวานยาวว่าฉิ่ง แต่เมื่อเอาสองฝานั้นกลับกระทบประกบกันไว้จะได้ยินเสียงสั้นว่าฉับ เครื่องตีชนิดนี้สำหรับใช้ในวงดนตรีประกอบการขับร้องฟ้อนรำ และการแสดงนาฏกรรมโขนละคร

กรับพวง คือกรับชนิดหนึ่ง ตอนกลางทำด้วยไม้บางๆ หรือด้วยแผ่นทองเหลือง หรือด้วยงาหลายๆ อัน และทำไม้แก่นหรืองา 2 อัน เจาะรูตอนหัว ร้อยเชือกประกบไว้ 2 ข้างอย่างด้ามพัด เมื่อตีใช้มือหนึ่งถือตรงหัว ทางเชือกร้อย แล้วฟาดอีกข้างหนึ่ง ลงบนอีกฝ่ามือหนึ่ง และคงจะเนื่องเกิดมีกรับขึ้นหลายชนิด จึงบัญญัติชื่อไว้ให้เป็นที่หมายรู้กัน คือ เรียกกรับชนิดหลังนี้ว่า กรับพวง เรียกกรับชนิดทำด้วยไม้ไผ่ของเดิม และกรับที่ทำด้วยไม้แก่น หรือไม้จริงว่ากรับคู่ กรับคู่นั้นในครั้งโบราณจะใช้ในการใดบ้างหาทราบไม่ แต่เท่าที่ปรากฏในกาลต่อมาใช้ตีเป็นจังหวะประกอบการฟ้อนรำและขับร้อง และใช้ตีรัวเป็นอาณัติสัญญาณด้วย ส่วนกรับพวงนั้นที่สร้างขึ้นแต่เดิมด้วยความมุ่งหมายมาอย่างใดไม่ปรากฏ แต่คงใช้เป็นอาณัติสัญญาณ เช่นในการเสด็จออกเป็นพระราชพิธีของพระเจ้าแผ่นดินอย่างที่เรียกว่ารัวกรับ ซึ่งคงจะใช้แทนกรับคู่ และต่อมาก็ใช้กรับพวงตีเป็นจังหวะในการขับร้องเพลงเรือ ดอกสร้อย สักวา และใช้ในการบรรเลงขับร้อง และในการแสดงนาฏกรรมด้วย (ธนิต อยู่โพธิ์, 2544 : 12-40)

มีข้อสังเกตอย่างหนึ่งเกี่ยวกับเครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดงละครชาตรี ครูทองใบ เรืองนนท์ได้เสนอขความคิดเห็นเกี่ยวกับฆ้องคู่ว่า "เสียงฆ้องคู่แล้วแต่เสียงปี่ มันมาก่อนที่ละครชาตรีจะมาเป็นไทยเอามาเปลี่ยน เพราะละครชาตรีมีร้องอยู่หนหนึ่ง ตอนรำเบิกโรง แล้วมาตอนหลังนี่ไม่ได้ใช้ เราไม่รู้ต้นสายปลายเหตุเค้านะ ของโนห์ราเค้ายังใช้ ผมไม่ค่อยได้สนใจดูว่าใช้ตอนไหน น่าจะใช้เฉพาะตอนไหว้ครู ผมเข้าใจว่าอย่างนั้น ผมเองก็ไม่ค่อยตั้งใจดู ที่ผมแสดงนี่ไม่ได้ใช้นะ ใช้แต่ปี่กับโทน อย่างดีก็มีกลองแขก" (ทองใบ เรืองนนท์, สัมภาษณ์. 12 พฤษภาคม 2549.) จึงกล่าวได้ว่า แต่เดิมฆ้องคู่นั้นใช้ในการแสดงโนห์ราชาตรีแบบภาคใต้และใช้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แต่เมื่อมาเป็นละครชาตรีที่กรุงเทพฯ นี้ ฆ้องคู่ไม่ได้มีบทบาทสำคัญในการบรรเลงแต่อย่างใด คงไว้แต่ลักษณะการใช้เสียงคู่สามเท่านั้นที่ยังมีร่องรอยปรากฏในทำนองเพลงเช่น ไกรลาสสำเริง ร่ายชาตรีสอง และร่ายมโนห์รา ซึ่งข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานเรื่องฆ้องคู่ของอาจารย์จิรัส อาจณรงค์เช่นเดียวกัน

ข้อมูลเกี่ยวกับร่ายชาตรีที่ผู้วิจัยบันทึกการสัมภาษณ์ในครั้งนี้ ได้รับความอนุเคราะห์จากอาจารย์มัณฑนา อยู่ยั่งยืน อาจารย์มัณฑนาเป็นผู้มีความเกี่ยวข้องกับละครชาตรีมาโดยกำเนิด

มีภูมิลำเนาอยู่ ณ ตำบลบางแก้ว อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี โดยตระกูลอยู่ยั่งยืนนี้เป็นครอบครัวที่มีอาชีพเป็นละครชาตรีที่มีชื่อเสียงของจังหวัดเพชรบุรี และได้เข้ามารับราชการในตำแหน่งคีตศิลปินของกรมศิลปากรตั้งแต่ พ.ศ. 2517 อาจารย์จึงเป็นคีตศิลปินผู้มีประสบการณ์แสดงละครเรื่องต่างๆ ของกรมศิลปากร รวมทั้งเรื่องรถเสนด้วย

อย่างไรก็ตามเมื่อศึกษาข้อมูลที่บันทึกการสัมภาษณ์แล้ว พบว่าหน้าทับโทนชาตรีนี้มีโครงสร้างสั้นๆ ไม่เหมือนเพลงประกอบละครชนิดอื่น คือไม่สามารถระบุโน้ตเป็นประโยคครบห้องครบบรรทัดได้ รูปแบบการดำเนินทำนองร่ายชาตรีจึงเป็นไปในลักษณะเช่นเดียวกัน ถึงแม้จะบันทึกโน้ตไม่ได้ครบเต็มบรรทัด แต่ก็มีอัตลักษณ์ที่สำคัญหลายประการ คือมีแบบแผนท่วงทำนอง[*] (Form of Melody) อย่างสม่ำเสมอ มีความสลับซับซ้อนของหน้าทับอย่างโดดเด่น และมีความสัมพันธ์กับทำนองร้องเป็นอย่างยิ่ง ดังโน้ตทำนองเพลงร่ายชาตรีทั้งสามชนิดที่ได้แสดงต่อไปนี้

ข้อกำหนดเบื้องต้น

ในการอธิบายรูปแบบการดำเนินทำนองร่ายชาตรี ใช้การบันทึกทำนองเพลงเป็นตารางดังนี้

คำร้อง	คำร้องและคำเอื้อน
ทำนอง	ด ร ม ฟ ซ ล ท
จังหวะฉิ่ง	ฉิ่ง - ฉับ
จังหวะกรับพวง	กรับ
จังหวะหน้าทับ	โท่น - ป๊ะ

[*] คือลักษณะที่เป็นเนื้อหาสาระแห่งทำนองเพลงนั้นๆ ว่ามีที่ซ้ำกันอย่างไร มีความหลากหลายเช่นไร

โน้ตเพลงร่ายชาตรีหนึ่ง

คำกลอนที่ 1

- - - -	- - - -	- - - -	เมื่อนั้น	เฮอะเออ	- เอ่ย - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- ซ - ล	- ท – ล	- ซ - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -

รถสิทธิ์	สำรวล	- เอ่ย - -	- - - -	- - - -	- - -สรวล	- - - ร่า	
- ล - ซ	- ล - ล	- ซ - -	- - - -	- - - -	- - - ล	- - - ซ	
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - กรับ	- - - กรับ
- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	- - - -	-โท่น-โท่น	-ป๊ะ -โท่น

รถสิทธิ์	สำรวล	- - -สรวล	- ร่า - -	- - - รถ	ถะสิทธิ์	- - - สำ	- - - รวล
- ล - ซ	- ล - ล	- ล - ล	- ซ - -	- - - ล	- - ซ ซ	- - - ล	- - - ล
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - -	- - -สรวล	- - - ร่า	- - - -
- - - -	- - - ล	- - - ซ	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

โน้ตเพลงร่ายชาตรีหนึ่ง

คำกลอนที่ 2

- - -พลาง	- - -ดำรัส	- - -ตรัส	- - -สั่ง	เฮอะเออ	- เอ่ย - -	- - -เส	- นา - -
- - - ล	- - ซ ซ	- - - ซ	- - - ซ	- ท - ล	- ซ - -	- - - ล	- ล - -
- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
- - - -	-โท่น -ปึะ	- - - -	-โท่น -ปึะ	- - - -	-โท่น -ปึะ	- - - -	-โท่น -ปึะ

- - -เร็ว	- - -หวา	- - - เร่ง	- - - จัด	- - - -	อาชา	- - - ไนย	- - - -
- - - ล	- - - ล	- - - ซ	- - - ซ	- - - -	- ล - ล	- - - ล	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น -ปึะ	-โท่น -ปึะ	-โท่น -ปึะ	-โท่น -ปึะ	-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

เร็วหวา	เร่งจัด	- อา - -	ชาไนย	- - -เร็ว	- - -หวา	- - - เร่ง	- - - จัด
- ล - ล	- ซ - ซ	- ซ - -	- ล - ล	- - - ล	- - - ล	- - - ซ	- - - ซ
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
- - - โท่น	- ปึะ - -	-โท่น -ปึะ	-โท่น-โท่น	- - - โท่น	- ปึะ - -	-โท่น -ปึะ	-โท่น-โท่น

- - - -	อาชา	- - - ไนย	- - - -
- - - -	- ล - ล	- - - ล	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

โน้ตเพลงร่ายชาตรีหนึ่ง

คำกลอนที่ 3

- - - คัด	- - - แต่	- - - ม้า	- - - ดี	เฮอะเออ	- เอ่ย - -	ฝีเท้า	- วิ่ง - -
- - - ล	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- ท - ล	- ซ - -	- ล - ล	- ซ - -
- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ

---เครื่อง	- - - อาน	- - - ทุก	- - - สิ่ง	- - - -	อย่าขาด	- - - ได้	- - - -
- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - ซ	- - - -	- ซ - ซ	- - - ซ	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

เครื่องอาน	ทุกสิ่ง	- อย่า- -	ขาดได้	---เครื่อง	- - - อาน	- - - ทุก	- - - สิ่ง
- ซ - ล	- ล - ซ	- ซ - -	- ซ - ซ	- - - ซ	- - - ล	- - - ล	- - - ซ
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - -	อย่าขาด	- - - ได้	
- - - -	- ซ - ซ	- - - ซ	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

โน้ตเพลงร่ายชาตรีหนึ่ง

คำกลอนที่ 4

- - - ลูก	- - - รัก	- - - เจ้า	- - - จง	เฮอะเออ	- เอ่ย - -	- - - ออก	- ไป - -
- - - ซ	- - - ล	- - - ซ	- - - ล	- ท - ล	- ซ - -	- - - ซ	- ล - -
- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ	- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ	- - - -	-โท่น -ป๊ะ

- - - เลือก	- - - ตาม	- - - ชอบ	- - - ใจ	- - - -	- - - พ่อ	ประทาน	- - - -
- - - ซ	- - - ล	- - - ซ	- - - ล	- - - -	- - - ซ	- ล - ล	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

เลือกตาม	ชอบใจ	- พ่อ - -	ประทาน	---เลือก	- - - ตาม	- - - ชอบ	- - - ใจ
- ซ - ล	- ซ - ล	- - - ซ	- ล - ร	- - - ซ	- - - ล	- - - ซ	- - - ล
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	- - - โท่น	- ป๊ะ - -	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - -	- - - พ่อ	ประทาน	- - - -
- - - -	- - - ซ	- ล - ล	- - - -
- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ	- ฉิ่ง - ฉับ
- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ	- - - กรับ
-โท่น-โท่น	-โท่น-โท่น	-โท่น- - -	-โท่น-โท่น

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสอง

คำลอนที่ 1

- - - -	- - - -	- - - -	-เมื่อ -เออ	- - - -	-เอย -นั่น	พระมหา	- - - -
			- ม - ล		- ซ - ม	- มมล	
							- ฉิ่ง - ฉับ
							- - - กรับ
							-โท่น -ปึะ

พระมหา	- - กบิล	- อือ - ทรง	- ศรี- -	- อือ - -	- - - -	-เอย -ทรง	- ศรี - -
- มมล	- - ซล	- ซ - ล	- ท - -	- ล - -		- มซ - มซ	- ม - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ

พระมหา	- - กบิล	- อือ - ทรง	-ศรี -อือ
- มมล	- - ซล	- ซ - ล	- ท - ล
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ
-โท่น -ปึะ	-โท่น-โท่น	- - -โท่น	-โท่น -ปึะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสอง

คำกลอนที่ 2

- - - จึ่ง	- - - ถาม	- - กุมา	- รา - -	- อ่า - -	กุมารา	-ด้วย-ปรา	- นี - -
- - - ม	- - - ล	- - ซซ	- ซ - -	- ม - -	รร - ม	- ซ - ล	- ล - -
	- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ปี๊ะ		-โท่น -ปี๊ะ		-โท่น -ปี๊ะ		-โท่น -ปี๊ะ

- ดู - รา	- เจ้า - นี้	- - มีนาม	- ใด - -			- มี - นาม	- ใด - -
- ร - ม	- ซ - ล	- - ซท	- ล - -			- มซ - มซ	- ม - -
	- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ปี๊ะ		-โท่น -ปี๊ะ		-โท่น -ปี๊ะ		-โท่น -ปี๊ะ

- ดู - รา	- เจ้า - นี้	- - มีนาม	- ใด - -
- ร - ม	- ซ - ล	- - ซท	- ล - -
	- จิ่ง - ฉับ		- จิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ
-โท่น -ปี๊ะ	-โท่น-โท่น	- - -โท่น	-โท่น -ปี๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสอง

คำกลอนที่ 3

- - เป็นลูก	- - - เต้า	- - - เหล่า	- ใคร - -	- อือ - -	-เหล่า-ใคร	- น้ำ - ใจ	- กล้า - -
- - มม	- - - ล	- - - ซ	- ซ - -	- ม - -	- ร - ม	- ซ - ล	- ล - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- บุก - ป่า	- มา - ถึง	- - ที่นี้	- ได้ - -	- อือ - -	- - - -	- ที่ -นี้	- ได้ - -
- ร - ม	- ซ - ล	- - ซท	- ล - -	ซล - -		- มซ - มซ	- ม - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- บุก - ป่า	- มา - ถึง	- - ที่นี้	- ได้ - อือ
- ร - ม	- ซ - ล	- - ซท	- ลซ - ล
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ
-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น	- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสอง

คำกลอนที่4

- - อันแนว	- - - ป่า	- - - แถบ	- นี้ - -	- อือ - -	- แถบ - นี้	- มี - แต่	- ภัย - -
- - มม	- - - ล	- - - ซ	- ลซ - -	- ม - -	- ร - ม	- ซ - ล	- ล - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ

ช่างแระไร	- ไม่ - กลัว	-มัว - หลับ	- นอน - -	- - - -	- - - -	-มัว - หลับ	- นอน - -
- รรม	- ซ - ล	- ซ - ท	- ล - -			- มซ - มซ	- ม - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ		-โท่น -ปึะ

ช่างแระไร	- ไม่ - กลัว	-มัว - หลับ	- นอน - -
- รรม	- ซ - ล	- ซ - ท	- ล - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ
-โท่น -ปึะ	-โท่น-โท่น	- - -โท่น	-โท่น -ปึะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสาม

คำกลอนที่ 1

- - - เมื่อ	- - - เอย	- - - -	- - - -	เฮอเอิงเงอ	เฮอเอิงเงอ	- - - เออ	- -เฮอเอ่ย
- - - ซ	- - - ล	- - - -	- - - -	ทลรล	ทลซซ	- - - ม	- - ซท
							- ฉิ่ง - ฉับ
							- - - กรับ
							-โท่น -ป๊ะ

- - - เมื่อ	- นั้น - -	- - - เม	- - - รี	- - ฮีอือ	- วิ - โยค	- - อืออื่อ	อืออื่อ - -
- - - ล	- ซ - -	- - - ท	- - - ท	- - รท	- ล - ล	- - ลท	ลซ - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- - - โศก	- - - ศัลย์	- - ฮีอือ	-เอ่อ -เออ	- - เฮอะเออ	เออเอ่อเอย	- - เออเอ่อ	-เฮอ -เอย
- - - ซ	- - ลท	- - รล	- ซ - ท	- - รท	ลซ - ล	- - ซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - นะ	-เจ้า -เอย
- - - ล	ซม - ซ
- - - -	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสาม

คำลอนที่ 2

- - - ยก	- - - พล	- - อือออ	-ตาม -มา	- - ออฮือ	ออฮือ - -	- ยก - พล	-ตาม -มา
- - - ร	- - - ท	- - รท	- ล - ล	- - ลท	ลซ - -	- ล - ซ	- ซ - ซ
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- - ในอา	- รัญ - -	- - สะอื้น	- - - อั้น	- อือ - ดัง	- -ชีวาตม์	- - - -	- - - -
- - ลล	- ล - -	- - ทร	- - - ล	- ซ - ล	- - ลล	- - - -	- - - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- -จะขาด	- - - รอน	- - - -	-เอ่อ -เอ่อ	- - เฮอะเออ	เออเอ่อเอย	- - เออเอ่อ	-เฮอ -เอย
- - ลซ	- - - ล	- - - -	- ซ - ท	- - รท	ลซ - ล	- - ซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - นะ	-เจ้า -เอย
- - - ล	ซม - ซ
	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสาม

คำกลอนที่ 3

---เหลือบ	- - - แล	- - อืออือ	- ไป - ยัง	เฮอเอิงเงอ	เฮอเอิงเงอ	- - - เออ	- -เฮอเอ่ย
- - - ล	- - - ท	- - รท	- ล - ล	ทลรล	ทลซซ	- - - ม	- - ซท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

-ยอด -บรร	- พต - -	- -เห็นทรง	- - - ยค	- - อืออือ	- - ยับยั้ง	- - อืออื่อ	อืออื่อ - -
- ลซ - ท	- รล - -	- - รท	- - - ร	- - รท	- - ทท	- - ลท	ลซ - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- -ยอดสิง	- - -ขร	- - อืออือ	-เอ่อ -เออ	- - เฮอะเออ	เออเอ่อเอย	- - เออเอ่อ	-เฮอ -เอย
- ลซ - ท	- - -ท	- -รล	- ซ - ท	- - รท	ลซ - ล	- - ซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - นะ	-เจ้า -เอย
- - - ล	ซม - ซ
	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสาม

คำกลอนที่ 4

- -ประทับ	- - - นั่ง	- - - บน	- หลัง - -	เฮอเอิงเงอ	เฮอเอิงเงอ	ประทับนั่ง	-บน -หลัง
- - ทร	- - - ลซ	- - - ซ	- ลร - -	ทลรล	ทลซซ	ซลซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- อัศ - -	ศะดร - -	- - บัง	- - อร	- - อือออ	กราบ ก้ม	- - ออฮื่อ	ออื่อ - -
- ซ - -	ลล - -	- - - ท	- - -ท	- - รท	ลซ - ล	- - ลท	ลซ - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		

- - บังคม	- - - คัล	- - - -	-เอ่อ -เอๅ	- - เฮอะเออ	เออเอ่อเอย	- - เออเอ่อ	-เฮอ -เอย
- - ลล	- - - ล	- - - -	- ซ - ท	- - รท	ลซ - ล	- - ซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - นะ	-เจ้า -เอย
- - - ล	ซม - ซ
	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสาม

คำกลอนที่ 5

- - - ทูล	- - - ว่า	- - - ข้า	- - - แด่	เฮอเอิงเงอ	เฮอเอิงเงอ	- - - เออ	- -เฮอเอ่ย
- - - ท	- - รล	- ซ - ล	- - - ซ	ทลรล	ทลซซ	- - - ม	- - ซท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- -พระทรง	- เดซ - -	- - - มี	- - - เหตุ	- - ฮือฮือ	- อย่าง -ใด	- - อือฮื่อ	อืออื่อ - -
- - รท	- ซล - -	- - - ท	- - - ลท	- - รท	- ซ - ล	- - ลท	ลซ - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- - - ไฉน	- - -นั่น	- อือ - -	-เอ่อ -เออ	- - เฮอะเออ	เออเอ่อเอย	- - เออเอ่อ	-เฮอ -เอย
- - - ทร	- - - รล	- ซ - -	- ซ - ท	- - รท	ลซ - ล	- - ซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - นะ	-เจ้า -เอย
- - - ล	ซม - ซ
	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

โน้ตเพลงร่ายชาตรีสาม

คำกลอนที่ 6

-น้อง - มี	- - - ผิด	- - - คิด	- ร้าย - -	เฮอเอิงเงอ	เฮอเอิงเงอ	น้องมี -ผิด	-คิด -ร้าย
- ร - ท	- - - ลท	- - - ท	- ทล - -	ทลรล	ทลซซ	ลซ - ม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- หรือ -ไร	- กัน - -	- - จึงหุน	- - - หัน	- - ฮือฮือ	- หนี - มา	- - อือฮื่อ	อือฮื่อ - -
- ร - ท	- ล - -	- - ทท	- - - ร	- - รท	- ล - ล	- - ลท	ลซ - -
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ

- ไม่ -ปรา	- - - นี	- - - -	-เอ่อ -เออ	- - เฮอะเออ	เออเอ่อเอย	- - เออเอ่อ	-เฮอ -เอย
			- ซ - ท	- - รท	ลซ - ล	- - ซม	- ซ - ท
	- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ		- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ		- - - กรับ
	-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ		-โท่น -ป๊ะ	-โท่น -ป๊ะ	-โท่น-โท่น

- - - นะ	-เจ้า -เอย
- - - ล	ซม - ซ
	- ฉิ่ง - ฉับ
	- - - กรับ
- - -โท่น	-โท่น -ป๊ะ

ซึ่งจะกล่าวรายละเอียดการวิเคราะห์โครงสร้างทำนองร่ายชาตรีเหล่านี้ในบทต่อไปโดยละเอียด

ต้นฉบับ หน้าขาดหาย